

SAŽECI

Alica Wertheimer-Baletić
Dražen Živić

DEMOGRAFSKE PROMJENE U RURALNIM PODRUČJIMA SLAVONIJE I BARANJE OD 1953. DO 2001. GODINE

Jedna od bitnih oznaka suvremenoga demografskog razvoja Hrvatske, sa složenim uzročno-posljedičnim značajkama, jest polarizirani populacijski razvoj, osobito, između urbanih i ruralnih područja zemlje. Proces deagrarizacije, izazvani snažnim procesima industrijalizacije, i deruralizacije, koji između ostalog imaju za posljedicu jačanje urbanizacije, postali su posljednjih desetljeća prevladavajući dinamički, prostorni i strukturalni demografski i društveno-gospodarski procesi u Slavoniji i Baranji (Istočnoj Hrvatskoj).

Ubrzana i urbano orijentirana industrijalizacija izazvala je na ovom tradicionalno agrarnom i ruralnom području Hrvatske intenzivnu, a ponekad i nekontroliranu, deagrarizaciju (napuštanje poljoprivrede kao djelatnosti), što je rezultiralo snažnom deruralizacijom (napuštanjem sela kao mjesta življenja), odnosno depopulacijom ruralnih područja, kao i pretjeranom urbanizacijom, odnosno napuštivanjem gradova i urbanih područja Slavonije i Baranje. Suvremeni demografski razvoj Slavonije i Baranje bitno je opterećen izraženom prostornom populacijskom polarizacijom između gradskih (urbanih) i seoskih (ruralnih) područja u gotovo svim odrednicama razvoja stanovništva. Potonje ugrožava, pa i onemogućuje, stabilan i prirodan društveno-gospodarski i regionalni razvoj Slavonije i Baranje.

Najvažnije značajke suvremenoga razvoja stanovništva ruralnih područja Slavonije i Baranje (1953. – 2001.) očituju se u nekontroliranom ruralnom egzodusu, slabljenju prirodne dinamike, što je dovelo do prirodne depopulacije seoskoga stanovništva, poremetnji demografskih struktura, na pose dobno-spolne, te u demografskom praznjenju, odnosno depopulaciji (i izumiranju) najvećega broja ruralnih naselja u kraju. Osim navedenoga, istočni dio Slavonije i Ba-

ranje (hrvatsko Podunavlje) pretrpio je značajne negativne demografske posljedice rata, osobito u domeni izravnih (poginuli, ubijeni, umrli zbog posljedica rata, nestali) i migracijskih gubitaka stanovništva (prognaništvo/iseljeništvo).

Žarko Španiček

PROMJENE U TRADICIJSKOM IDENTITETU SLAVONIJE I BARANJE

U radu se nastoje identificirati i u osnovnim crtama prikazati značajne promjene koje su posljednjih desetljeća zahvatile tradicijsku kulturu Slavonije i Baranje, a vezane su uz redefiniranje kulturnog identiteta. Pažnja se usmjerava na nekoliko točaka u kojima promjene u tradicijskom identitetu ove regije postaju najvidljivije. To su pučki tekstovi, naivna umjetnost i razni oblici muzeoloških prezentacija.

Pojava pučkih tekstova prva je i najvažnija promjena u tradicijskom identitetu Slavonije i Baranje koja se počela razvijati prije nekoliko desetljeća. Ljudi iz puka, uglavnom seljaci, počeli su se isprva javljati kao autori kraćih etnografskih zapisa iz svoga sela ili kraja. Ti su zapisi upotrijebljeni u istraživačkim projektima etnologa, folklorista i koreografa ili su objavljivani u prigodnim publikacijama koje su pratile folklorne priredbe. U novije vrijeme, unatrag kojih 15 – 20 godina, javljaju se pisani radovi pučkih autora koji pokazuju ambiciju prema cjelovitosti i sistematičnosti. Mogli bismo ih nazvati pučkim zavičajnim monografijama. Ovi tekstovi govore o povijesti, kulturi i društvenim zbivanjima u malim seoskim sredinama, kojima pripadaju i sami autori. Oni pišu na temelju vlastita iskustva i sjećanja i na temelju kazivanja svojih sumještana. U ovim je monografijama izražena svijest o vrijednosti lokalnih tradicija, ali i osobnih uspomena, te želja da se lokalne kulturne tradicije, povijesna zbivanja i obične ljudske sudbine sačuvaju od zaborava i predstave javnosti. Zavičajne monografije time nisu samo izvor podataka o pučkoj kulturi nego postaju i dio te kulture.

Zanimljive književne vrste nastale u tradicijskoj kulturi Slavonije predstavlja svojevrсна kronika pod naslovom *Jedan veliki doživljaj* i heterogeni religijski tekst *Povijest jedne duše*, oba nastala u selima oko Našica. Autorice su im obične seljanke. U prvom se rukopisu isprepleće osobna i obiteljska povijest s poviješću kapele sv. Ilije u Vukojevci-ma kraj Našica, dok drugi tekst govori o pučkoj svetici i proročici *svetoj Juli*. Taj je rukopis mješavina pučke hagiografije, vizionarske literature i apokaliptičke književnosti.

Svi ovi tekstovi najavljuju značajnu promjenu u tradicijskoj kulturi Slavonije, koja je do sada nezapažena u

hrvatskoj etnologiji i folkloristici: pučka kultura prelazi iz usmene u pismenu. Ta bi promjena mogla imati dalekosežan utjecaj na razumijevanje i samorazumijevanje, dokumentiranje i proučavanje pučke kulture.

Nov odnos puka prema vlastitoj kulturnoj baštini dokumentira naivna umjetnost i razne muzejske, uglavnom etnografske, zbirke. Slavonski naivni umjetnici, prije svega slikari, prikazuju arhaizirane seoske prizore s ljudima koji još uvijek nose narodnu nošnju, s kućama pod slamnatim krovovima, žitnim poljima koja kose kosci, blatnim putovima po kojima se kotrljaju zaprežna kola itd. To je prikaz sela i seljačkoga života iz predindustrijskog razdoblja, koje se u Slavoniji zadržalo do početka 20. stoljeća.

Još izrazitiji primjer jačanja svijesti o vrijednosti vlastite kulturne baštine jesu muzejske zbirke, koje niču posvuda po Slavoniji i Baranji. Njihovi su vlasnici često obične osobe iz puka koje osjećaju snažnu vezanost za svoj kraj i vrijednost njegova kulturnog naslijeđa, što ga u svojim zbirkama nastoje sačuvati i prikazati.

Svi ovi primjeri dokumentiraju važne promjene u tradicijskom identitetu Slavonije i Baranje. Pučka kultura postaje svjesna vlastite vrijednosti i nastoji je sačuvati i istaknuti u oblicima koji su ranije bili rezervirani samo za tzv. "višu", građansku kulturu. Od kulturnog objekta i predmeta interesa drugih, pučka kultura postaje predmet vlastita interesa.

Pero Aračić
Gordan Črpić

RELIGIJSKE VREDNOTE U SLAVONIJI I BARANJI S POSEBNIM NAGLASKOM NA MLADE

U radu se promišlja o religijskim vrednotama mladih u Slavoniji i Baranji na osnovi empirijskih istraživanja provedenih između 1997. i 2001. godine. U obzir su uzete neke standardne dimenzije religioznosti koje se općenito rabe u sociološkim istraživanjima religioznosti. Riječ je o *konfesionalnoj pripadnosti, religijskoj praksi, religioznosti* (u užem smislu), *vjerovanju i moralnoj dimenziji*. Religioznost je složen fenomen i ne može se iscrpiti empirijskim istraživanjima. Ipak, uz pomoć socioloških istraživanja možemo nazreti određene konture i tendencije.

Pojmom "Slavonija i Baranja" ovdje obuhvaćamo ispitanike iz sljedećih županija: *Virovitičko-podravske, Slavonsko-požeške, Brodsko-posavske, Osječko-baranjske i Vukovarsko-srijemske*. U uzorak iz ovih županija ušlo je 255 ispitanika, pa ih je toliko i u našem uzorku, na osnovi kojega izvodi-

mo generalizacije. U uzorak srednjoškolaca ušlo je 112 ispitanika ovih županija. U uzorku studenata hrvatskih sveučilišta njih 99 bilo je sa Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Rezultati istraživanja mogu se sažeti u nekoliko činjenica koje sada određuju religioznu i vjersku situaciju u Slavoniji i Baranji. Uzroke i predviđanja budućih kretanja vrlo je teško u okviru zadanoga rada objektivno utemeljiti. No ponešto se usuđujemo naznačiti.

Dobiveni rezultati pokazuju kako u Slavoniji i Baranji imamo relativan pad religioznosti i religiozne prakse u dobi između 18 i 35 godina. Razlog ovoga pada može se potražiti u životnim preokupacijama ljudi te dobi. Naime, to je dob kada mladi ljudi traže partnera, pokušavaju osnovati obitelj, traže posao, žele se afirmirati u profesionalnom i osobnom životu, pa im religioznost i vjerska praksa odlaze u drugi plan. Možda bi se razlog mogao tražiti i u "smanjenom" interesu za crkveno djelovanje, koje još uvijek dijelom živi po konceptu da je vjerska formacija završena primanjem određenih sakramenata, uključujući i ženidbu. Nakon toga relativno je slaba formativna ponuda crkvenoga rada.

Evidentno je pak da srednjoškolci i studenti pokazuju značajno povećanje religioznosti i religiozne prakse u odnosu na skupinu od 18 do 35 godina. Zašto? Vjerojatno su potrebna dodatna istraživanja. Ovdje se može izreći samo pretpostavka. Naime, kada je riječ o srednjoškolcima, možemo pretpostaviti da se tu očituje efekt vjeronauka u školi i sustavne katehizacije. Društveni i crkveni sustav još uvijek s njima formativno rade. A kod studenata je očito da religioznosti i vjeri pristupaju sve dublje i ozbiljnije. Zato se kod njih povećava broj onih koji prestaju biti praktičari te broj onih koji su dosljedniji praktičari vlastite vjere. Još se znatnije u njih smanjuje broj onih koji iz puka naslijeđa obdržavaju vjerske obrede.

Treba zapaziti da je sve veći raskorak između religioznoga znanja i dosljedne religiozne prakse. Zapravo je riječ o vrlo raširenoj pojavi u kršćanstvu kad se iz ukupnosti vjere uzima samo dio prema vlastitu nahodaženju. U istraživanju to je već izrijekom formulirano da se prihvaća samo dio onoga što se nalazi u ukupnosti vjerskoga sadržaja.

Na kraju je očito da su područja životnoga, javnoga, socijalnoga i seksualnoga morala te droge i samoubojstva ozbiljan izazov za sve odgojne institucije kao i crkve, posebno Katoličku. Riječ je o nužnom, žurnom i sustavnom odgojnom zahvatu, oko kojega bi svi trebali biti složni te podržani od relevantnih društvenih institucija.

Antun Šundalić

RETRADICIONALIZACIJA ILI REVITALIZACIJA RURALNOGA
PROSTORA SLAVONIJE I BARANJE

Slavonija s Baranjom čini agrarno najplodniji dio Hrvatske na kojemu živi oko milijun stanovnika. Plodnost tla, pogodna klima, agrarna i, dakako, ruralna tradicija predstavljaju uporišta i odrednice kontinuiteta orijentacije na poljoprivredu ovih područja. Oduvijek je poljoprivreda bila dominirajuća djelatnost i prepoznatljivo obilježje Slavonije i Baranje. Poljoprivreda je ovdje i u najcrnjim vremenima (od turske, preko austro-ugarske i karađorđevićevske vlasti do socijalističke jugoslavenske) bila domicilnom stanovništvu jedini oslonac preživljavanja. Politička nezaštićenost seljaka kao povijesna konstanta nije se bitno promijenila ni danas. Premda je hrana ključni resurs za život svakoga društva, pitanje je kako to da je politička zajednica tako nezainteresirana za poljoprivredu, a onda i za stanovništvo koje tu djelatnost održava.

Današnje, pak, prilike bitno su drugačije od pređašnjih socijalističkih, pa kao takve načelno ne smiju reproducirati isto stanje ni u jednom sektoru djelatnosti, a poglavito ne u poljoprivredi. Poljoprivredu socijalizma obilježilo je stvaranje i dominacija poljoprivrednih kombinata te marginalizacija individualnoga seljačkog posjeda. Poljoprivredu tranzicijskoga razdoblja, međutim, obilježava nejasnoća i nesnalaženje vlasti glede sudbine kombinata i poticanja okrupnjavanja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava.

Slavonija na periferiji – na ovim se prostorima često rabila ova sintagma koja je početkom devedesetih više izražavala revolt i nemirenje Slavonaca, a danas je postala samo *sintagma rezignacije* kojom se potvrđuje stanje dominirajuće djelatnosti ruralnih prostora. Selo i poljoprivreda primjer su “zagubljenosti” u prvoj modernizaciji. Društvo mora promijeniti sliku o selu i poljoprivredi: selo nije manje vrijedan socijalni prostor od grada, niti je poljoprivreda beznačajna, lako nadoknativa djelatnost u usporedbi sa sofisticiranom informacijskom tehnologijom.

Priznatost naroda, kraja, kulture i slično najčešće se prikazuje kao njihova tradicija. Upravo je za Slavoniju i Baranju bitna i *tradicija pripadanja* (srednjoeuropskom krugu) i *tradicija posebnosti* (kulturni identitet regije).

Slavonija i Baranja jest regija koja najviše baštini ruralnost, a time i obilježja seljačke kulture te tradicionalnu okrenutost stanovništva prema poljoprivredi. To se potvrđuje i shvaćanjem identiteta Slavonca i Baranjca izvan Slavonije i Baranje. Selo i seljaštvo, već smo naviknuti, in-

dikatori su prepoznavanja Slavonije i Baranje u Hrvatskoj. U posljednjem desetljeću dodaju se i indikatori: nerazvijenost, besperspektivnost, siromaštvo, emigracijska zona i slično. Središnje je pitanje *koja se to baština ovih regija i kako uklapala u tranzicijski modernizacijski hod u Europu.*

Pogledamo li tradiciju poljodjelstva, nećemo uočiti modernizacijske pomake; pogledamo li organizaciju ruralnih područja, uočiti ćemo zamiruća sela, velike površine neobrađene zemlje; osluhnemo li duhovnost sela, steći ćemo dojam da se lokalni kolektivitet rastočio, da su rodbinske, susjedske, tradicijske i vjerske veze vrlo tanke i već zamijenjene nekim hibridnim individualizmom borbe za preživljavanje. Ta nova slika ruralne Slavonije i Baranje kazuje da je nestao tradicionalni identitet ovih regija, da se stopio u egzistencijalnoj konfuziji koja ne ostavlja prostora poštivanju kulturne i gospodarske baštine.

Poteškoća pred kojom se nalazi koncepcija modernizacije sela i poljoprivrede jest u pitanju *kako izbjeći da se revitalizacijom ne iznevjeri živa tradicija ovoga kraja, a da ne dođe do retraditionalizacije* (koja isključuje modernizaciju).

Odgovor treba potražiti u shvaćanju revitalizacije i u očekivanjima od revitalizacije sela i poljoprivrede. Revitalizacija ne znači vraćanje sela autarkičnom gospodarenju, ona ne znači popularizaciju kulturnih obrazaca seoskoga života predmodernih zajednica. Revitalizacija čak ne treba voditi ni povećanju broja seoskoga stanovništva. Nju treba shvaćati drugačije. *Ona je zaokret u vrednovanju socijalnih vrednota.* Taj se zaokret mora dogoditi u više smjerova: da selo prestane biti prostor slabije obrazovane populacije, da selo ne bude infrastrukturno zaobiđeno, da se selo tretira kao profesionalno pluralan prostor, da se kroz selo vrednuje simbioza s prirodom kao jedini put u održiv razvoj.

Vlado Šakić
Marina Perković

Davor Marinić

NEKI ASPEKTI SOCIJALNOG IDENTITETA SLAVONACA I BARANJACA

U radu su analizirani neki aspekti socijalnog identiteta Slavonaca i Baranjaca. Rad se temelji na teorijama socijalnog identiteta, koje su se od kraja sedamdesetih godina razvijale unutar socijalne psihologije, a njihova primjena na ljudske skupine oblikovane prema različitim kriterijima omogućuje analizu psihosocijalnih karakteristika pripadnika tih skupina te njihovu socijalnu usporedbu. U radu je pozornost usmjerena na neke aspekte socijalnog identiteta

koji pripadaju međurazini samoodređenja prema teoriji samokategorizacije (Turner, 1985.). Ti su aspekti nazvani *regionalnom pripadnošću, privrženošću, ponosom i stavovima prema došljacima*. Svi su u radu definirani operacionalno, tj. skupinom varijabli indikatora.

Provedeno je terensko istraživanje na trokoračnom probabilističkom uzorku građana Slavonije i Baranje. Ispitanici zastupljeni u uzorku potječu iz pet županija slavonsko-baranjske regije (Osječko-baranjska, Brodsko-posavska, Požeško-slavonska, Vukovarsko-srijemska i Virovitičko-podravska).

Rezultati kontingencijske analize i analize varijance utjecaja SES-a i sociodemografskih obilježja na izražavanje regionalne pripadnosti otkrivaju da se njezina izraženost razlikuje s obzirom na narodnost, vjeroispovijed i regionalno podrijetlo ispitanika, pri čemu je regionalni identitet po aspektu doživljaja pripadnosti regiji izraženiji kod Hrvata, rimokatolika te Slavonaca i Baranjaca u odnosu na ispitanike iz ostalih skupina prema istim obilježjima. Što se tiče regionalne privrženosti, slične analize pokazuju da se doživljena privrženost regiji kao aspektu regionalnog identiteta razlikuje kod ispitanika s obzirom na njihov spol, dob, regionalnu pripadnost i socioekonomski status. Pri tome, može se zaključiti da je regionalni identitet s obzirom na aspekt privrženosti izraženiji kod žena, starijih ispitanika, Slavonaca i Baranjaca i ispitanika prosječnoga i iznadprosječnoga socioekonomskog statusa. U radu su navedena i neka metodološka ograničenja zbog kojih, na ovoj razini statističkih analiza, nije bilo moguće analizirati ostale aspekte identiteta te obaviti složenije statističke obradbe radi preciznijeg uvida u navedene odnose.

Maja Štambuk

TREBAJU LI NAM POSEBNA ZNANJA ZA RURALNI RAZVITAK?

Seoski svijet ima svoje posebnosti koje je nužno poštovati pri projektiranju ruralnoga razvitka. Prije svega valja voditi računa o činjenici da je seosko društvo nedjeljivo vezano uz prirodu, dakle uz prostorne čimbenike, pa prostor određuje njegova glavna obilježja. S gradom je posve drukčije; on je više vezan uz tehnički svijet. Upravo na toj razlici temelje se različitosti pristupa seoskom i gradskom razvitku. Posebnost ruralnoga razvitka traži specijalizirane stručnjake. U nas se još uvijek na odnos sela i grada gleda u klasičnim obrascima, kao na odnos modernog i tradicionalnog. U takvu obrascu selo je sve što nije grad, mjeri ga se urbanim kriterijima, njegov razvitak modelira se (ako se uopće modelira) prema gradskim zahtjevima i potrebama.

Selo je u takvu konceptu komplement, dodatak gradu i nema izgleda da preživi kao samosvojna “drukčija” naseljska jedinica.

Iz odnosa seoskoga prostora i malih seoskih društava nastao je današnji krajolik, koji je više obrađena priroda, dakle više je poljoprivredni, humanizirani krajolik nego što je posve prirodan. Gustoća stanovništva je niska i prevladava zelenilo. Taj je krajolik vrlo čitak, natopljen znakovima, simbolima i bogat je izvor identitetskih obilježja. U njemu se ogleda povijest kraja, kultura ljudi koji ondje žive, kulture koje ondje uspijevaju, agrarna struktura, tip naselja, veličina obitelji, organizacija socijalnoga života sela i još štošta.

Bogatstvu i raznolikosti seoskoga svijeta pristaje modernizacijski pristup, jer takav pristup isključuje ekskluzivnost bilo kojega segmenta unutar razvojnoga projekta. U Hrvatskoj se na to često zaboravlja, pa se u cijelom projektu modernizacije zaboravilo modernizirati pristup razvitku sela.

Društveni, politički i ekološki problemi preplavljaju hrvatska sela i poljoprivredu kao tradicionalnu djelatnost koja je temelj seoske društvenosti. U njihovu rješavanju manje smo angažirani, oni se smatraju manje važnima, ne ustraje se na stručnosti u njihovu identificiranju, analizi i rješavanju. Ovi problemi zanemaruju se u odnosu na popis gospodarskih problema za koje se vjeruje da ih se može riješiti jedino uz pomoć obilnih i što jeftinijih novčanih sredstava. Ovakav je pristup na djelu u Hrvatskoj i u prvi plan stavlja agronomske, veterinarske i tehničke discipline, a isključuje ostale. Nužna je posljedica da o selu govore i pišu, ali i odlučuju, uglavnom stručnjaci spomenutih profila. Društveni i ostali problemi, smatra se, riješit će se rješavanjem gospodarskih. Ukupan nadzor nad ruralnim razvitkom preuzelo je Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva, iako problemi s kojima se susreće ruralni razvitak prelaze snage i kompetenciju jednoga ministarstva. U rješavanju razvojnih ruralnih problema nužna je horizontalna suradnja mnogih ministarstava i mnogih stručnjaka različitih profila.

Ivan Cifrić
**ISKUSTVA MJEŠOVITE POLJOPRIVREDE: OBITELJSKO
GOSPODARSTVO U TRANZICIJSKIM PROMJENAMA I
NOVIM IZAZOVIMA**

U Hrvatskoj je u posljednjih pola stoljeća nastalo mješovito gospodarstvo koje je djelovalo ne samo kao oblik organiziraja seljačke poljoprivrede nego i kao katalizator soci-

jalnih problema na selu. Iskustva tog modela mogu poslužiti u današnjem diskursu o oblikovanju, perspektivama i socijalnoj ulozi obiteljskoga gospodarstva. Zato treba vrednovati njegovo ranije društveno značenje u ruralnim promjenama i životu seoskoga stanovništva.

Mješovito gospodarstvo nastaje u kontekstu procesa druge modernizacije, o kojoj se u našoj ruralnoj sociologiji pisalo kao o problemu industrijalizacije poljoprivrede i društvenim promjenama u seoskim naseljima. Taj model autor naziva "klasični" model mješovitosti, za razliku od "nove mješovitosti" koja nastaje s idejom afirmacije obiteljskoga gospodarstva u tranzicijskim promjenama, odnosno s izazovima treće modernizacije u Hrvatskoj.

Model mješovitoga gospodarstva u nas je oblikovan je 60-ih godina dvadesetoga stoljeća. Socijalno i ekonomsko uporište imao je u poljoprivrednim kombinatima i zadrugama. U članku se govori: (1) o dvije skupine društvenih uvjeta nastanka obiteljskoga mješovitog gospodarstva (a) o vanjskim čimbenicima (propast kolektivnog sustava, modernizacija poljoprivrede, tehnološko povezivanje proizvodnje i preradbe, otvaranje novih radnih mjesta) i (b) unutarnjim čimbenicima (socijalna sigurnost, atraktivnost grada, nove potrebe u obitelji i gospodarstvu); (2) o društvenoj ulozi i socijalnim posljedicama mješovitoga modela obiteljskoga gospodarstva (smanjenje socijalnih konflikata, modernizacija poljoprivrede, promjene vrijednosti i stila življenja na selu, nestanak starih seoskih elita, nastanak novih socio-profesionalnih slojeva na selu, onečišćenje okoliša); (3) o eroziji modela mješovitosti u tranzicijskim promjenama (nestanak kombinata kao društvenih uporišta) te su (4) naznačene neke perspektive.

Zaključno se kaže da model obiteljskoga mješovitog gospodarstva – kao istodobno proizvodni i socijalni model obiteljskoga rada – nije samo prolazna pojava u ranijem sustavu nego trajniji oblik organizacije obiteljske poljoprivrede povezan s modernizacijom "ruralnoga kompleksa", s promjenama u ruralnoj kulturi, preoblikovanjem ruralnoga krajolika. Model mješovitoga gospodarstva nije samo dvojnost izvora prihoda nego i iskustva. Obiteljska je poljoprivreda danas suočena s novim izazovima treće modernizacije, proizvodnim i ekološkim rizicima, globalizacijom tržišta i krizom stalnih radnih mjesta. U tom kontekstu, smatra autor, mješovitost obiteljskoga gospodarstva jest način aplikacije aktualnih ideja "raznolikosti" i "održivosti". Jedna od perspektiva ruralnoga razvoja jest i mješovita obiteljska poljoprivreda, obogaćena novim idejama menadžmenta i tržišnoga ponašanja.

Tradicionalno se problem regionalnoga razvoja teorijski i praktično razmatrao unutar kejnsovijanske i neoliberalne ekonomijske paradigme. I kejnsovijanci i neoliberali vidjeli su uzroke regionalne ekonomske neučinkovitosti i razvojnoga zaostajanja u manjku faktora proizvodnje, posebice sirovina i kapitala, koji je često potenciran geografskom izoliranošću i udaljenošću od tržišta. Kejnsovijanci su stimuliranje regionalnoga razvoja vidjeli u državnoj intervenciji kojom se stvara potražnja izgradnjom lokalne infrastrukture, dok su neoliberali rješenje nalazili u deregulaciji i stimuliranju individualnoga poduzetništva koji omogućuju djelovanje slobodnoga tržišta. Specifičan položaj regija u eri globalnoga kapitalizma neuspjeh regionalnih intervencija doveli su do ozbiljnoga delegitimiranja ovih dviju paradigmi i do novih ekonomijskih i socioloških konceptualizacija regionalnoga razvitka.

U ovome se radu razvoj Slavonije i Baranje promatra u kontekstu teorije socijalnoga kapitala, koja – za razliku od spomenutih ekonomijskih paradigmi – naglašava socijalnu determiniranost ekonomskoga razvoja, tj. njegovu ovisnost o odnosima povjerenja i kooperativnosti koji su ukorijenjeni u lokalnim kulturama i koji omogućuju efektivno mobiliziranje individualnih resursa, odnosno rješavanje problema kolektivne akcije koji se pojavljuju ako su ekonomski akteri orijentirani isključivo egoistično (maksimiziraju vlastitu korisnost). Recentni primjeri razvojno uspješnih regija (npr. Baden Würtemberg, regije tzv. Treće Italije) pokazuju da je tajna uspjeha u socijalnom kapitalu, tj. u mobiliziranju unutrašnjih resursa, koje je omogućeno dugom demokratskom tradicijom i odnosima povjerenja proizašlih iz regionalnog identiteta, dok neuspješne regije uglavnom karakterizira visok stupanj ovisnosti o državi i hijerarhijskim odnosima među regionalnim akterima.

Iako treba poštovati regionalne specifičnosti (*path dependency*), ovi primjeri mogu dati smjernice razvoju Slavonije i Baranje. U tom se smislu pokušava procijeniti stanje socijalnoga kapitala u ovoj regiji i dati prijedlozi za njegovo razvojno aktiviranje. Slavonsko-baranjski socijalni kapital osjetno je umanjen autoritarnom komunističkom političkom kulturom (unatoč proklamiranom samoupravljanju), ratnim zbivanjima koja su smanjila generalizirano povjerenje i međuetničku toleranciju te anomijskim zbivanjima u postkomunističkom razdoblju. Nužan, iako ne i dovoljan, uvjet za razvojno aktiviranje regionalnoga soci-

jalnog kapitala novi je ustroj hrvatske lokalne samouprave koja bi se trebala temeljiti na regionalnom principu i koji bi, za razliku od sadašnjega, poštivao regionalne identitete i njima se služio.

Ovakav endogeni tip razvoja utemeljen na socijalnom kapitalu nikako ne znači potpuno gubljenje uloge države. Njezina se uloga svodi na održavanje makroekonomske stabilnosti, velike infrastrukturne investicije, stvaranje socijalnoga kapitala na makrorazini (povjerenje u državne institucije i pravni sustav) te aktivno podržavanje nastajanja i rada građanskih udruga i svih drugih oblika lokalnih inicijativa.

Vladimir Jelkić
REGIJA U VREMENU GLOBALIZMA

Autor analizira neka pitanja iz suvremenih rasprava o globalizmu i globalizaciji te nastoji odrediti mjesto regije u tom svjetskom procesu. Započinje Nietzscheovim pitanjem: "Kamo pripada naš moderni svijet: u iscrpljenje ili u izlazak?" Naime, autor dvoji o sposobnosti moderne da ispunji svoja obećanja i pita kakve su posljedice toga ispunjenja. Nasuprot ovim dvojabama nalaze se oni koji su uvjereni da će prevladati modernu upravo ostvarujući njezina obećanja. Primjer je za to Karl Marx, koji smatra da dostignuća moderne (kozmpolitski karakter proizvodnje i potrošnje) na globalnoj razini stvaraju pretpostavke za emancipaciju čovjeka. Autor, ipak, polazi od Hegelova shvaćanja moderne, prema kojem je tu riječ o procesu u kojem se subjektivni duh emancipira od samoniklosti tradicionalnih formi života. Istodobno se globalizacija promatra kao nastavak moderne u postmodernim uvjetima. Autor naglašava presudnu ulogu vladavine racionalnosti u projektu moderne i upozorava na vrijednost kritike te racionalnosti, posebice kod Nietzschea, Horkheimera i Adorna. Kritika dovodi do slabljenja projekta moderne, nestajanja univerzalnoga horizonta emancipacije i do sveopćega relativizma. To je kontekst pojave globalizma koji obećava rješenje onih problema koje moderna nije uspjela riješiti. Globalizam, za razliku od moderne, ne proklamira nikakav konačni cilj, ali je očito da bi proces trebao voditi k svjetskom društvu bez svjetske vlade te ubrzanom jačanju svih vrsta transnacionalnih veza. Taj se proces razlikuje od moderne što nema unifikacijski karakter – on bi trebao čuvati posebnosti. Međutim, autor tvrdi da globalizam u nekim aspektima pada ispod razine prosvjetiteljstva i moderne – smanjenjem utjecaja nacionalnih država smanjuje se i utjecaj demokratskih institucija. Stoga on ističe

potrebu za jačanjem regija kao važnoga čimbenika u suprotstavljanju nametanju jednoobraznosti i globalnih rješenja.

Marcel Meler
**MARKETINŠKI PRISTUP STVARANJU NOVOG IDENTITETA
SLAVONIJE I BARANJE**

Identitet se obično iskazuje kao skup značajki, osobina i svojstava koje nekoga ili nešto čine onim što on/ono zapravo jest. Svrha je stvaranja vlastita identiteta da se u gospodarskim, ali i u političkim, uvjetima regija Slavonije i Baranje preobrazi iz objekta u aktivan subjekt svih zbivanja. Pretpostavke za stvaranje dobrog vlastitog identiteta jesu autohtonost, dakle svojevrсна izvornost gospodarskog i marketinškog identiteta, te njegova individualnost, pa prema tome i prepoznatljivost u odnosu na druge regije. Istodobno, takva autohtonost ne smije prijeći u svoju suprotnost, koja bi bila predstavljena potpuno samosvojnim identitetom koji gotovo ni u jednom segmentu ne bi bio usporediv s nekim od postojećih i u širim razmjerima pozitivno vrednovanih identiteta pojedinih regija.

Regionalni imidž može se definirati kao spoznajna slika o regiji koju pojedinac stvara na temelju cjelokupnoga prethodnog iskustva, stavova, mišljenja i uvjerenja koji su više ili manje, subjektivno ili objektivno, usklađeni sa stvarnim obilježjima. Regija kojoj se želi stvoriti imidž, ili promijeniti postojeći, treba računati na veću ili manju promjenu elemenata koji čine imidž, a to su, ponajprije, fizički (fizička, osjetilna i ina obilježja), društveni (referentne skupine, situacija korištenja i sl.) te psihološki (emocije, želje, potrebe, motivi, usmjereno ponašanje i sl.).

Empirijski se može ustanoviti kako Slavonija i Baranja trenutačno nema određen i prepoznatljiv identitet koji rezultira iz jednako tako prepoznatljiva gospodarskog i marketinškog identiteta. Za njegovo ostvarenje valja provesti pozicioniranje svih pozitivnih dimenzija vlastita identiteta u koherentnu cjelinu koja će moći korespondirati s dinamičnom stvarnošću. To bi ujedno bio i najučinkovitiji izlazak iz svih poslijeratnih trauma i način priključivanja suvremenim europskim i svjetskim razvojnim tokovima. Marketing u svakom slučaju može biti od velike pomoći pri operacionalizaciji takvih nastojanja.

Jamačno je da Slavonija i Baranja treba tek tražiti svoj identitet. Gledajući marketinški, to naravno i ne mora biti tako, jer se regionalni identitet može i osmišljeno marketinški izgrađivati. Marketinški identitet regije uključuje gospodarski identitet te regije, ali i sve ostale identitete koji

su upotrebljivi prilikom stvaranja marketinškog identiteta regije kao cjeline. Ovdje se misli na povijesni, politički, demokratski, kulturološki, nacionalni, sociološki identitet itd. Valja, međutim, istaknuti ako je identitet jedne ili tek nekolicine parcijalnih komponenti integralnog identiteta jedne regije negativan, može doći i do negativna identiteta u cjelini. Prema tome, jedan od temeljnih ciljeva marketinga treba biti održavanje parcijalnih identiteta na sukladnoj kvalitativnoj razini. Međutim, marketinški identitet ipak je u većoj mjeri psihološka kategorija koja se stvara na razini percepcije pojedinca, ali i šire. On je u svakom slučaju dinamičnoga, dakle promjenljivoga, kretanja u pozitivnom, ali, naravno, i u negativnom smislu. Stvaranje marketinškog identiteta treba u konačnici rezultirati pozicioniranjem regije prema ostalim regijama u njezinu bližem ili daljem okruženju. Istodobno, marketinški identitet treba biti i rezultat iznalaženja mogućnosti postavljanja i razvijanja najpovoljnijeg identiteta.

Očito pred Slavonijom i Baranjom stoje teške, iako ne i nesavladive, zadaće. Stvaranje identiteta regije pritom nije nimalo jednostavna zadaća. Međutim, dobro osmišljenim marketingom ova regija može i u razmjerno kratkom vremenu steći povoljan imidž u javnosti. Ovo je osobito važno zbog toga što se na taj način stječu i odgovarajuće prednosti koje se ponajbolje očituju u mogućem utjecaju na: potrošače – povećanom kupnjom proizvoda ili korištenjem usluga podrijetlom iz ove regije; financijsku okolinu – dobivanjem domaćih i inozemnih zajmova i investiranjem u infrastrukturu ili izravno u gospodarstvo ove regije; ostale zainteresirane činitelje – podupiranjem poslovnih transakcija i razvojnih inicijativa te uključivanjem u integracijske procese.

U ovom radu nismo željeli davati prijedloge o razvojnim pravcima Slavonije i Baranje koji bi u uspješnom smislu mogli biti operacionalizirani kroz regionalni identitet, već smo željeli upozoriti na ulogu regionalnog identiteta, kako bi Regija Slavonije i Baranje korespondirala s dinamičnom stvarnošću i time stvarala svoj pozitivni imidž u Republici Hrvatskoj i u inozemstvu.

Božidar Petrač
Krunoslav Zmaić

VELIČINA GOSPODARSTVA U FUNKCIJI ROBNOSTI POLJOPRIVREDNIH PROIZVODA

Visoki udio obiteljske poljoprivrede u poljoprivredi Republike Hrvatske u posjedovanju i uporabi osnovnih čimbenika poljoprivredne aktivnosti, prije svega poljoprivredno-

ga, a posebno obradivoga i oraničnoga zemljišta, poljoprivredne radne snage, tehničkih sredstava i fonda produktivne stoke čini pitanja vezana za uspješnost poslovanja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava znanstveno vrlo interesantnima. Jedno od pitanja jest i veličina proizvodno-tehničkih jedinica, odnosno posjedovna struktura u obiteljskoj poljoprivredi. Posjedovnom strukturom određena je struktura obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava prema njihovim veličinama. Kako o veličini obiteljskoga poljoprivrednog gospodarstva ovisi njegova organiziranost, proizvodna orijentacija, robnost, tehnička opremljenost i primjena suvremene tehnologije, u radu se analiziraju utjecaji veličine gospodarstva, koja su u izravnoj funkciji razvitka hrvatske poljoprivrede. Analizom utjecaja veličine gospodarstava na organizaciju proizvodnje, proizvodnu orijentaciju, robnost, tehničku opremljenost i primjenu suvremene tehnologije, a polazeći sa svih analiziranih stajališta, nedvosmisleno se utvrdilo kako je pretpostavka uspješnog uključivanja obiteljske poljoprivrede u ostvarivanje željenih ciljeva razvijanje posjedovne strukture u smislu njezina mijenjanja, s tim da se drastično smanji broj sitnih posjeda, odnosno gospodarstava, a poveća broj krupnih gospodarstava. Drugim riječima, teži se obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima dovoljno velikima da uspješno obave svoj dio zadaće u ostvarenju ekonomskih funkcija poljoprivrede.

Ako polazimo od toga da je posjed "imovinsko-pravna kategorija" kojom se obilježava vlasništvo fizičke ili pravne osobe nad određenom imovinom, a domaća statistika vodi obiteljska gospodarstva prema količini zemljišta koje posjeduje obiteljsko gospodarstvo (dakle, vlasništvo nad poljoprivrednim zemljištem), nužno je utvrditi značenje koje ima veličina poljoprivrednoga gospodarstva. Današnja posjedovna struktura obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava Republike Hrvatske ograničavajući je činitelj ukupne poljoprivredne proizvodnje (oko 66% gospodarstava veličine je do 3 ha i posjeduje 31% obradiva zemljišta). S obzirom na to da se u kratkom vremenu ne može bitno promijeniti posjedovna struktura, odnosno prosječna veličina obiteljskoga gospodarstva, smatramo da bi nositelji agrarne politike trebali subvencijama i ostalim mjerama poticati radno intenzivnu proizvodnju (voćarstvo, vinogradarstvo, povrtlarstvo, ljekovito i aromatično bilje i drugo) kako bi mala obiteljska gospodarstva mogla ostvariti dohodak dovoljan za egzistenciju obitelji.

Za poljoprivredna gospodarstva robnost koja se ističe u radu vrlo je važna, jer prodajom svojih proizvoda na tržištu poljoprivredno gospodarstvo, odnosno kućanstvo,

ostvaruje novčani dohodak kao pretpostavku ostvarivanja željene razine životnog standarda i mogućnosti odvijanja reprodukcijškoga procesa. Analiza utjecaja veličine posjeda na pretpostavke unapređenja poljoprivredne proizvodnje, pa prema tome i na robnost, nedvosmisleno je pokazala kako u uvjetima sitnoga poljoprivrednog posjeda nema uvjeta za unapređenje poljoprivredne proizvodnje. Poljoprivredni posjed i na njemu utemeljeno poljoprivredno gospodarstvo ne omogućuju racionalnu proizvodnju i za gospodarstvo svrsishodnu proizvodnu orijentaciju, organizaciju i zadovoljavajući stupanj robnosti. U analizi proizvodnje i robnosti važnijih poljoprivrednih proizvoda utvrđene su negativne prosječne stope pada proizvodnje osnovnih poljoprivrednih proizvoda u Republici Hrvatskoj od 1990. do 2000. godine, koje su visoke i kreću se od 4,85% do 11,27%. Takvi negativni trendovi odražavaju se na stupanj robnosti, samodostatnosti, dohodovnosti poljoprivrednih gospodarstava, konkurentnost i drugo. Općenito se može zaključiti kako su pozitivne stope otkupa veće od negativnih stopa proizvodnje.

Robnost u Republici Hrvatskoj pokazuje od 1988. godine stalan pad uz velika odstupanja, a tek se u zadnjim godinama uočava znatan rast robnosti. Bez obzira na povećanja robnosti od 1995. do 2000. godine, udio robnosti relativno je nizak i iznosi u prosjeku 37,75%, iako u promatranom razdoblju robnost poljoprivrednih proizvoda pokazuje brži porast, uz manji tempo rasta ukupne proizvodnje. Do povećanja robnosti poljoprivrednih proizvoda došlo je zbog smanjenja prirodne potrošnje na selima. To pak znači da otkupne cijene poljoprivrednih proizvoda, uključujući i subvencije, nisu toliko potaknule poljoprivredne proizvođače na povećanje proizvodnje koliko na smanjenje autokonzuma. Pojednostavnjeno uzevši, stupanj robnosti proizlazi iz odnosa veličine i strukture proizvodnje finalnih poljoprivrednih proizvoda na gospodarstvu te veličine i strukture potrošnje vlastitom aktivnošću proizvedenih finalnih poljoprivrednih proizvoda na vlastitu gospodarstvu i u vlastitu kućanstvu poljoprivrednika.

Ljubomir Baban

Kata Ivić

**DIVERSIFIKACIJA KAO BITNA STRATEGIJA RAZVITKA
POLJOPRIVREDE I PREHRAMBENE INDUSTRIJE
ISTOČNE HRVATSKE**

U geografskom smislu riječi pod Istočnom Hrvatskom razumijevamo područje u koje zadire pet županija: 1. Osječko-baranjska, 2. Vukovarsko-srijemska, 3. Brodsko-posav-

ska, 4. Požeško-slavonska, 5. Virovitičko-podravska. Dakle, to nije političko-teritorijalna zajednica, ali u eventualnom budućem regionalnom ustroju Republike Hrvatske tih pet županija mogu i trebaju činiti jednu regiju.

Počevši od 80-ih godina 20. stoljeća, Istočna Hrvatska zaostaje u razvoju u odnosu na prosječni razvoj Republike Hrvatske i u odnosu na druge razvijenije hrvatske regije. Nažalost, prošli je rat ostavio teške posljedice na gospodarstvo Republike Hrvatske, a posebno na gospodarstvo Istočne Hrvatske.

Zbog tih i drugih razloga postavlja se pitanje koje bi razvojne strategije bile najprihvatljivije za brži gospodarski razvoj Istočne Hrvatske. Nema sumnje da je jedna od njih diversifikacija.

U ovom radu diversifikacija se analizira i s teorijskog i empirijskog stajališta na primjeru Istočne Hrvatske.

Diversifikacija je lat. riječ i u općem smislu znači različitost.

U marketinškom smislu riječi pod diversifikacijom, odnosno diferencijacijom, može se razumijevati mijenjanje nekoga proizvoda (oblik, ambalaža, marka itd.) koji zadovoljava istu upotrebnu vrijednost (korisnost).

Na mijenjanje proizvoda, pa i način zadovoljavanja potreba, djeluju brojni čimbenici, među kojima prevladavaju:

1. oblik i razina tehnologije
2. tržište u punom smislu riječi.

U ovom radu razlikovat ćemo tri oblika diversifikacije: horizontalnu diversifikaciju (integraciju), vertikalnu diversifikaciju (integraciju) i pobočnu (lateralnu) diversifikaciju

Horizontalna diversifikacija označuje proizvodnju neovisnih poljoprivrednih proizvoda. Ona u osnovi znači širenje proizvodnoga programa (proizvodnja pšenice, kukuruza, šećerne repe itd.). Ovaj tip (oblik) diversifikacije uvjetovan je brojnim čimbenicima, među kojima ističemo: površinu obradive zemlje, nužnost plodoreda, klimu, tržište, kapital itd.

Vertikalna integracija označuje proizvodnju onih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda koji su međusobno uvjetovani (npr. pšenica - kruh - tjestenina; suncokret - jestivo ulje - maslac itd.). Takva integracija predstavlja dubinu proizvodnoga programa - stupanj finalizacije.

Prehrambena industrija uvelike je investicijski intenzivna (npr. tvornice šećera, tvornice ulja itd.), pa će ona zahtijevati masovnu proizvodnju, odnosno veliko tržište.

Pobočna (lateralna) diversifikacija, kako joj i samo ime kaže, ide uz bok horizontalne i vertikalne diversifika-

cije. Poljoprivredno-prehrambena proizvodnja zahtijeva rezervne dijelove, ambalažu itd., pa ti i drugi proizvodi označuju pobočnu diversifikaciju. Na osnovi proizvodnje ljekovitoga bilja mogu se proizvoditi lijekovi, pa će i oni biti lateralno vezani za poljoprivredu.

Gospodarstvo Republike Hrvatske, a i Istočne Hrvatske, nalazi se u fazi recesije, pa i krize. Tomu je više razloga, među kojima treba istaknuti: 1. rat, 2. sužavanje tržišta, 3. promjenu gospodarskoga sustava (tranzicija), 4. dezinvesticije.

Glavna gospodarska struktura Istočne Hrvatske jest poljoprivreda i prehrambena industrija. Navedene djelatnosti također su u svojevrsnoj gospodarskoj krizi.

Moguće su brojne strategije razvitka Istočne Hrvatske, a naša istraživanja stavljaju težište na horizontalnu, vertikalnu i pobočnu (lateralnu) diversifikaciju.